

मन्त्रीको मुस्कानमा राजनीतिक अराजकता

अशोक थापा

नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

kazithapa@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-5743-742X>

लेखसार

प्रस्तुत अनुसन्धानात्मक लेखमा राजनीतिक अराजकताको सिद्धान्तलाई आधार मानी *मन्त्रीको मुस्कान* लघुकथासङ्ग्रहको विश्लेषण गरिएको छ । राजनीतिक अराजकताले राजनीतिशास्त्रमा *थियरी अफ चाओज्को* रूपमा परिभाषित गरिएको छ । प्रारम्भमा यो अवधारणा राजनीतिक चिन्तनको रूपमा विकसित भए पनि समाजका विभिन्न क्षेत्रमा प्रवेश गर्दै जाँदा साहित्यमा समेत राजनीतिक अराजकता, विसङ्गति र अकर्मन्यताजस्ता विषयहरूसँग सम्बद्ध रहेको पाइएको छ । यस लेखको संरचना अन्तर्विषयक दृष्टिकोणमा आधारित छ । सामाजिक विज्ञानका रूपमा राजनीतिक सिद्धान्तको भूमिका हुने र साहित्यसमेत सामाजिक उत्पादन भएकोले स्वतः साहित्यमा राजनीतिक असङ्गतिको विमर्शले स्थान पाएको देखिन्छ । यद्यपि, नेपाली साहित्यमा राजनीतिक विसङ्गतिको अध्ययनको कमी रहेको परिप्रेक्ष्यमा यो लेख अनुसन्धानका लागि महत्वपूर्ण आधार बनेको छ । नेपाली साहित्यको समाजशास्त्रीय र सांस्कृतिक अध्ययनको सापेक्षतामा राजनीतिक अराजकताका विषयमा थोरै काम भए पनि यसप्रकारका प्रारम्भिक अध्ययनहरू हाल नेपालमा देखा पर्न थालेका छन् । प्रस्तुत लेखमा गुणात्मक अनुसन्धान विधि प्रयोग गरिएको छ । सामग्रीसङ्कलनका क्रममा पुस्तकालय अध्ययन र इन्टरनेटजस्ता विद्युतीय माध्यमहरूको उपयोग गरिएको छ । यस अध्ययनका लागि *मन्त्रीको मुस्कान* कृति प्राथमिक स्रोतका रूपमा प्रयोग गरिएको छ भने यस कृतिबारे भएका अघिल्ला कार्यहरू द्वितीय सामग्रीका रूपमा उल्लेखित छन् । विशेषतः राजनीतिशास्त्रबाट साहित्यमा प्रवेश गरेका सैद्धान्तिक ग्रन्थहरू यस लेखका द्वितीयक सामग्री हुन् । यसमा विश्लेषणका लागि सैद्धान्तिक आधार निर्माण गरी सूचकहरू तयार पारिएका छन् र ती सूचकहरूको प्रयोग गरेर सङ्ग्रहको विश्लेषण गरिएको छ । आजसम्म राजनीतिशास्त्रीय सिद्धान्तका आधारमा नेपाली लघुकथाको विश्लेषण नभएकाले यो अध्ययनलाई नवीन र नवप्रवर्तनात्मक कार्य मान्न सकिन्छ । विशेषतः नेपालमा राजनीतिक अकर्मन्यताको सीमाले नाघेको वर्तमान सन्दर्भलाई लामिछानेको प्रस्तुत लघुकथासङ्ग्रहमा राजनीतिक विसङ्गतिको प्रयोग स्पष्ट रूपमा देख्न सकिन्छ । भविष्यमा यस विषयमा थप अध्ययन गर्न चाहने अनुसन्धानकर्ताहरूका लागि यो लेख आधिकारिक आधार बन्ने सुनिश्चित छ ।

शब्दकञ्जी: अस्थिरता, प्रतिरोध, राजनीतिक अकर्मन्यता, सुशासन, विश्वासको सङ्कट

विषयपरिचय

नेपाली साहित्यमा लघुकथालेखनको एक सुदीर्घ परम्परा रहेको छ । पछिल्ला दिनहरूमा यस विधाले नयाँ उचाइ हासिल गरेको देखिन्छ । लघुकथालाई आख्यान विधाभित्र तीव्र प्रभाव पार्ने साहित्यिक स्वरूपको रूपमा परिभाषित गरिएको छ । यस क्षेत्रमा कपिल लामिछानेले पाँचवटा लघुकथासङ्ग्रह प्रकाशित गरी आफ्नो सिर्जनात्मक पहिचानलाई मजबुत बनाइसकेका छन् । यसले के प्रस्ट पार्छ भने

उनको पछिल्लो सँगालो परिपक्व साधना र अनुभवको फलस्वरूप तयार भएको हो । यसर्थ लघुकथालेखनमा उनको योगदान उल्लेखनीय देखिन्छ । उनको यस सँगालोमा ५५ लघुकथाहरू समावेश छन् । यद्यपि, सबै लघुकथामा राजनीतिक अकर्मण्यताको विषयवस्तु प्रत्यक्ष रूपमा उठाइएको छैन, अधिकांश कथामा यो चिन्तन प्रकट भएको पाइन्छ । यही आधारमा यो अनुसन्धानमूलक लेखको सिर्जना गरिएको हो ।

नेपाली साहित्यमा अन्तर्विषयक अध्ययनको परम्परा विकसित हुँदै गएको छ । नेपाली साहित्यलाई सामाजिक शास्त्रका विविध सिद्धान्तहरूको सापेक्षतामा अध्ययन गर्ने प्रयास प्रारम्भ भएको छ । समाजशास्त्र, राजनीति शास्त्र, मनोविज्ञान र सांस्कृतिक चिन्तनजस्ता क्षेत्रहरूबाट साहित्यको अध्ययन गर्न थालिएको छ । यस सन्दर्भमा साहित्यलाई राजनीतिक विसङ्गतिहरूको सापेक्षतामा विश्लेषण गर्नु उपयुक्त हुनेछ जसलाई नीतिको पनि नीति राजनीतिशास्त्रको अङ्गका रूपमा हेर्न सकिन्छ । प्रस्तुत लघुकथासङ्ग्रहका अधिकांश कथाहरू दुषित राजनीतिले समाजमा पारेका प्रभावलाई केन्द्रमा राखेर लेखिएका छन् । यसमा नेताहरूको स्वार्थपूर्ण व्यवहार, भ्रष्टाचार, जनतामाथि गरिएको अन्याय, चुनावमुखी अभियान, कालोबजारी, मूल्यवृद्धि र जनजीवनको खिल्ली उडाइने वर्तमान नेपाली सन्दर्भलाई तीव्र रूपमा उजागर गरिएको छ । यी कथाहरूलाई राजनीतिक पतनको सापेक्षतामा विश्लेषण गर्नु महत्वपूर्ण हुनेछ । यो लेख पनि यिनै सन्दर्भहरूलाई मध्यनजर गर्दै तयार पारिएको हो ।

अध्ययनविधि

प्रस्तुत अनुसन्धानमूल लेख साहित्यको विश्लेषणमा आधारित भएकाले गुणात्मक अनुसन्धान विधि अपनाइएको छ । साहित्यमा राजनीतिक चिन्तनको प्रयोग कसरी हुन्छ भन्ने स्पष्ट पार्न तुलनात्मक विधिको समेत सहारा लिइएको छ । विशेषतः राजनीतिक सिद्धान्त र त्यसको साहित्यमा उपयोगको गहन अध्ययन गरी निष्कर्षमा पुगिएको छ । यस क्रममा राजनीतिक चिन्तनभित्रका विषयवस्तुहरूलाई लघुकथाकारहरूले आफ्नो सिर्जनामा कसरी समावेश गरेका छन् भन्ने सम्बन्धमा सन्दर्भात्मक विश्लेषण गरिएको छ । कथाभित्रका पात्रहरूले भोगेका जटिलता, समाजमा आफ्नो स्थान खोज्न गरिने सङ्घर्ष र सामना गर्नु परेका प्रतिकूलतालाई अध्ययन गर्न विभिन्न कथाबाट नमुना छानिएको छ । सँगालोका पचपन्न लघुकथाहरूको अध्ययनपछि खास केही कथालाई केस स्टडीको रूपमा विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ । यसरी यो लेखमा साहित्य अनुसन्धानका बहुल विधिहरूको उपयोग गरिएको छ जसले यो एक बहुआयामिक अनुसन्धानमूलक लेख बनेको छ ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

राजनीतिमा अराजकताको सिद्धान्त (Chaos Theory in Politics) मा यसभित्र रहेका अराजकताको परिस्थितिको अध्ययन गरिन्छ । जहाँ राजनीतिक प्रणाली जटिल र भ्रष्ट हुन्छ, त्यस समाजमा अप्रत्याशित र असामान्य परिस्थिति सृजना हुन्छ । यसमा राजनीतिले सृजना गरेको सामाजिक विकृतिको खोजी गरिन्छ । राजनीतिक विखण्डनका कारण जनतामा सृजित अप्रत्याशित निराशालाई विश्लेषण गर्छ । साहित्य सामाजिक अवधारणायुक्त लेखन भएकाले यहाँ साहित्यभित्रको सामाजिक-राजनीतिक विकार, अस्थिरता र नैराश्यको अन्वेषण गरिन्छ ।

David L. Levy र Mats Alvesson ले **Chaos and Politics: Globalization and the International Political Economy** नामक ग्रन्थमार्फत विश्वव्यापी राजनीतिक र आर्थिक प्रणालीहरूको जटिलता र

गैररेखीय गतिशीलतालाई नयाँ दृष्टिकोणले व्याख्या गरेका छन् । भूमण्डलीकरणले उत्पन्न गरेको असङ्गत सामाजिक प्रक्रियाको मिहीन विश्लेषण गर्दै लेखकद्वयले राजनीतिक अराजकता र जटिल सामाजिक संरचनाको बहुआयामिक प्रभावमाथि ध्यान केन्द्रित गरेका छन् ।

उनीहरूले राजनीतिक र आर्थिक प्रक्रियाहरू केवल सरल कार्य-कारण समीकरणहरूले व्याख्या गर्न नसकिने बरु यिनले अनपेक्षित, जटिल र अनियन्त्रित परिणामहरूको निर्माण गर्ने बताउँछन् । सूचना प्रविधिको तीव्र विकास र भूमण्डलीकरणको गहिरो प्रभावले सामाजिक, सांस्कृतिक र राजनीतिक संरचनाहरूलाई भ्रमै पेचिलो बनाउँदै अराजकताका नयाँ स्वरूपहरूलाई प्रश्रय दिएको तर्क प्रस्तुत गरेका छन् । यस पुस्तकमा, लेखकद्वयले प्रणालीहरूको जटिलता र अनिश्चितताले कसरी नीति निर्माण, अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र आर्थिक संस्थाहरूमा गहिरो प्रभाव पार्छ भन्ने कुरा स्पष्ट पारेका छन् (Levy, D. L., & Alvesson, M., 2002) । भूमण्डलीकरणका कारण उब्जिएका अवसर र चुनौतीहरूको सन्तुलित समीक्षा गर्दै उनीहरूले संस्थागत र राजनीतिक लचकताका विविध रणनीतिहरूको आवश्यकता पनि औल्याएका छन् ।

Chaos Theory in the Social Sciences: Foundations and Applications, edited by L. Douglas Kiel and Euel Elliott ले अराजकताको सिद्धान्तलाई सामाजिक विज्ञान र राजनीतिक शास्त्रसँग जोड्दै यो क्षेत्रका अध्ययनहरूको गहिराइमा जान सक्ने आधार निर्माण गरेको छ । पुस्तकले सामाजिक प्रणालीमा देखा पर्ने भग्नता, मानव सम्बन्धहरूको जटिलता र निर्णय प्रक्रियामा हुने अनिश्चितताबारे विस्तृत र विश्लेषणात्मक दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेको छ । यसमा राजनीतिक अस्थिरता, भ्रष्टाचार र सामाजिक परिवर्तनका क्षेत्रमा योगदान गरेका प्रमुख विद्वानहरूका विचारहरूलाई समावेश गरिएको छ जसले अराजकताको सिद्धान्तमार्फत ती विषयहरूको अन्तरदृष्टि प्रदान गर्दछ । सामाजिक प्रणालीहरूको अन्तरसम्बन्ध, अनुकूलनशीलता र सानातिना परिवर्तनहरूले उत्पन्न गर्ने गहिरो प्रभावहरूको व्याख्या यस पुस्तकको केन्द्रीय विषय बनेको छ । साथै यसले राजनीतिक र सामाजिक जीवनका अप्रत्याशित तर संरचनागत ढाँचाहरूलाई बुझ्नका लागि नवीन दृष्टान्त र सैद्धान्तिक उपकरणहरू प्रस्तुत गरेको छ (Kiel, L. D., & Elliott, E. 1996) । यो ग्रन्थ अराजकता र जटिलताको सिद्धान्तलाई सामाजिक विज्ञानका विविध पक्षहरूमा लागू गर्न खोज्ने अनुसन्धानकर्ताहरू र विद्यार्थीहरूका लागि बहुमूल्य स्रोत बन्न पुगेको छ ।

राजनीतिक अराजकताको सिद्धान्तले राजनीति, नेता र सार्वजनिक पदमा बसेका व्यक्तिको व्यवहारले समाजमा पार्ने प्रभावको चित्रण गर्दछ । पश्चिमी साहित्यमा राजनीतिक अराजकताका सापेक्षमा साहित्यले विश्लेषण गर्ने सुदीर्घपरम्परा रहेको छ । चर्चित आख्यानकार गेब्रियल गार्सिया मर्क्वेजको *ओन हन्ड्रेड एयर्स अफ सोलिच्युड* जस्ता ग्रन्थलाई राजनीतिक विकृतिको सिद्धान्तका कसीमा विश्लेषण गरिएका धेरै दृष्टान्त पाउन सकिन्छ ।

राजनीतिक विकारका सापेक्षतमा समाजमा उत्सर्जित क्रान्ति, अराजकता वा प्रणालीगत पतन खोजी गर्ने गरिन्छ । अङ्ग्रेजी लेखक जर्ज अर्वेलको एनिमल फार्मले कसरी अराजक राजनीतिक उथलपुथललाई चित्रण गरेको छ भनी अनुसन्धान गरिएको छ ।

राजनीतिक अराजकताको सिद्धान्तले जटिल बन्दै गएको राजनीतिक प्रणालीहरूमा भग्न ढाँचाको अपेक्षा गरेजस्तै साहित्यिक संरचनामा पनि भग्नक्रमको अपेक्षा गर्नसक्छ । यद्यपि यो संरचनाको तहमा नभएर विचारको तहमा घटित हुने चिन्तन हो ।

यसरी राजनीतिक विसङ्गतिका सापेक्षतमा *मन्त्रीको मुस्कान* सङ्ग्रहका लघुकथाभिन्न प्रयोग भएका अराजकता, पदलोलुपता, विकृत राजनीतिक परिदृश्य, प्रतिरोध, परिवर्तन पक्षधर र पुरातनमार्गीका बीचको द्वन्द्व आदिको विश्लेषण गरिएको छ । यसै सिद्धान्तका सापेक्षतामा प्रस्तुत लघुकथाका पात्रको मनोवृत्ति, सामाजिक-राजनीतिक संरचनाहरूलाई अस्थिर वा पुनः स्थापनामा तिनीहरूको भूमिकाको अध्ययन गरिएको छ । राजनीतिक उथलपुथल, क्रान्ति वा प्रणालीगत ह्रासको ऐतिहासिक साक्षहरूलाई कथाकारले कसरी सम्प्रेषण गरेका छन् त्यसको पनि खोजी गरिएको छ ।

- सामाजिक, आर्थिक पक्षहरू राजनीतिक परिवर्तनको हतियार हुनसक्छन् ।
- राजनीतिक अस्थिरताले देशको समग्र परिस्थितिमा प्रतिकूल असर पुऱ्याएको हुन्छ ।
- लेखक स्वतः प्रगतिशील हुन्छन् र परिवर्तनको अपेक्षा राखेका हुन्छन् ।
- नेताले गर्ने व्यवहारको परीक्षण जनताले गरिराखेका हुन्छ र उनीहरूको प्रतिकूल व्यवहारले विश्वासको सङ्कट सृजना गर्छ ।

अराजकताको सिद्धान्तले जनतालाई आजित बनाउने राजनीतिक नेतृत्वको मूल्याङ्कन गरेको हुन्छ । तथापि उनीहरूका सानासाना मागलाई पनि नजरअन्दाज गर्न नहुने सुभावा दिन्छ । यसले राजनीतिक अकर्मन्यतालाई बुझ्ने र यसको सुधारका लागि कदम चाल्ने व्यापक दृष्टिकोण दिन्छ ।

कृतिगत सन्दर्भ

लघुकथाकार कपिल लामिछाने (२०१५, कास्की) को *मन्त्रीको मुस्कान* नामक लघुकथासङ्ग्रह (२०८०) भुँडीपुराण प्रकाशनबाट प्रकाशित भएको हो । यस सङ्ग्रहमा ५५ वटा लघुकथा समेटिएका छन् जसले सरल र मिठासपूर्ण भाषाशैलीमार्फत देश, समाज र राजनीतिको प्रतिनिधित्व गर्छन् । थोरै शब्दमा खँदिलो सन्देश दिने र गहिरो प्रभाव पार्ने लामिछानेको लेखनशैली उल्लेखनीय छ । समालोचक दयाराम श्रेष्ठका अनुसार लामिछानेले समाजका विकृति र विसङ्गतिलाई यथार्थपूर्ण ढङ्गले चित्रण गरेको उल्लेख गर्दै दशबर्से द्वन्द्वका अनुभूतिहरूलाई पनि कथाहरूमा कुशलतापूर्वक समेटेको कुरा बताएका छन् । अर्का समीक्षक पुष्करराज भट्टका भनाइमा लामिछाने नेपाली लघुकथालेखनका अग्रणी स्रष्टा हुन् । भट्टले यो सङ्ग्रहले सामाजिक विषमता र राजनीतिक अव्यवस्थामाथि सशक्त व्यङ्ग्य गरेको चर्चा गरेका छन् । लामिछानेका कथाहरूमा राजनीतिक असङ्गति र निरङ्कुशतन्त्रविरोधी चेतनाको प्रमुख उपस्थिति पाइन्छ । यस सँगालो सामाजिक र राजनीतिक विषयवस्तुमाथि केन्द्रित रहेको छ । विशेष गरी यस लेखमा राजनीतिक विसङ्गतिहरूको पृष्ठभूमिमा सङ्ग्रहको विवेचना गरिएको छ ।

अराजकताको विश्लेषण

पिँजडा शीर्षकको यस लघुकथाले स्वतन्त्रताको महत्वमात्र होइन, मानवीय संवेदनशीलता र दयाभावको गहिराइलाई पनि उजागर गरेको छ । कोभिडको महामारीको समयमा लागू गरिएको लकडाउनको प्रभाव बालिका र पिँजडामा थुनिएको सुगाको अनुभवमार्फत जीवन्त रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यो लघुकथाले बालिका र सुगाको अवस्थालाई चित्रण गर्दै प्रकृतिमा आधारित स्वतन्त्रताको आवश्यकता र यसको मूल्यलाई प्रस्तुत्याएको छ ।

स्वतन्त्रतामा आएको बाधाले राजनीतिक अराजकताको सृजना गर्छ । स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति र यसको प्राप्तिका लागि हुनसक्ने विद्रोहले समाजमा उत्तिकै विखण्डनको सृजना गर्दछ । एकातिर राजनीतिक अराजकताले विद्यमान नियन्त्रित शासन प्रणालीको विरोध गर्छ अर्कोतिर स्वतन्त्रतापछिको प्रभावकारी शासनको अपेक्षा गर्दछ । पिँजडा शीर्षकको लघुकथामा यी दुवै पक्षको सङ्केत गरिएको छ ।

बालिकाको चेतनाको क्रमिक विकासले के देखाएको छ भने स्वतन्त्रता केवल मानिसहरूको अधिकार मात्र होइन, पशुपक्षी र अन्य जीवहरूको मौलिक आवश्यकता पनि हो । बालिकाले सुगाको दुःखलाई आत्मसात् गर्दै उसलाई स्वतन्त्रता दिलाउन गरेको प्रयासले मानवीय संवेदनशीलताको उत्कृष्ट उदाहरण प्रस्तुत गरेको छ । लघुकथामा बालिकाको भावनात्मक यात्रा मात्र नभई, प्रकृतिप्रतिको हाम्रो जिम्मेवारी र दायित्वप्रति चेतनामूलक सन्देश पनि छ ।

यस लघुकथाले लकडाउनले निम्त्याएको सामाजिक र मानसिक प्रभावलाई सूक्ष्म रूपमा उजागर गरेको छ । बालिकाले पिँजडामा रहेको सुगाको अवस्थामा आफूलाई प्रतिबिम्बित गर्दै स्वतन्त्रताको मूल्यलाई गहिरोसँग महसुस गरेकी छ । यो लघुकथा बालमनोविज्ञानलाई केन्द्रमा राखेर लेखिएको भए तापनि यसको प्रभाव वयस्क पाठकमा समेत उतिकै गहिरो छ ।

...म तपाईंसँग छु । आमासँगै छु । घरमा तलमाथि र भित्रबाहिर गरिरहेकी छु । फिल्म हेरेकै छु । तर पनि लकडाउनले गर्दा मलाई सकस भएकोछ । म बेचैन भएकी छु ! अनि यो सारा जङ्गल चाहार्ने बिचरो चरालाई कस्तो भयो होला ? हरे !" (पृ. २)।

व्यक्तिगत स्वतन्त्रताका साथै सामूहिक स्वतन्त्रताको आवश्यकता र यसका लागि हुने सङ्घर्षको महत्त्वलाई पनि यस कथामा उठान गरिएको छ । कथा पढिसकेपछि पाठकलाई लाग्छ—मानवसमाजले मात्र होइन, प्रकृतिले पनि स्वतन्त्रतामा आधारित सन्तुलन चाहन्छ । साथै, जनप्रतिनिधिहरूले जनताको स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति सुनिश्चित गर्नुपर्ने दायित्वबोध गराउँछ । यो कथा केवल एक समयविशेषको लेखन होइन, यो हाम्रो समष्टिगत समाज र प्राकृतिक परिवेशप्रतिको दृष्टिकोण बदल्ने एउटा अमूल्य कहानी हो ।

अर्को लघुकथा 'बाघको विजय' शक्ति, छल र बाह्य देखावटी स्वरूपको राजनीतिलाई केन्द्रीय विषय बनाउँदै, सत्य, नैतिकता र आदर्शका पक्षमा वकालत गरेको छ । बाहिरी दिखावटीपनले ढाकछोप गरिएका सत्ताको आकाङ्खालाई कथामार्फत उजागर गरिएको छ ।

लोककथाको ढाँचामा लेखिएको यस कथाले बाघलाई मुख्य पात्रको रूपमा प्रस्तुत गर्दै, सत्ताप्राप्तिका लागि उसले अपनाउने छलपूर्ण व्यवहारलाई देखाउँछ । बाघले आफ्नो हिंस्रक पहिचान लुकाउन 'कृत्रिम गिजा'को सहारा लिन्छ, जसले उसको असली प्रकृतिलाई ढाकछोप गर्न मद्दत पुर्याउँछ । यो घटनाले राजनीतिमात्र नभई समाजमा पनि देखावटीपन र छलकपट कसरी गहिरिएर बसिसकेको छ, भन्ने तथ्यलाई उजागर गर्दछ ।

“सबै दाँत उखेल्ने हो भने समस्या पर्छ र तपाईंको पहिचान समाप्त हुन्छ । म दाँतमाथिबाट कृत्रिम गिजाको सेट तयार पारेर लगाइदिन्छु । दाँत उखेलेको जस्तो देखिन्छ । कसैले चालै पाउँदैन । चुनावमा यस्तो त भइहाल्छ नि । चुनावभरि तपाईं अरूका सामुन्ने पूर्ण अहिंस्रक देखिनुहुन्छ । भेज खानुहुन्छ । मिठो मिठो बोल्नुहुन्छ । चुनाव जितेर प्रधानमन्त्री भएपछि म त्यो निकालिदिन्छु अनि तपाईं अहिले भैँँ दाँतको उपयोग गर्न सक्नुहुन्छ । कस्तो लाग्यो मेरो आइडिया ?” (पृ. ४) ।

यस संवादमा चरित्रले आफ्नो वास्तविकता मेटाएर बाहिरी आवरणलाई महत्त्व दिन कसरी तयार छ, भन्ने देखाउँछ । यो केवल बाघको मनोविज्ञान होइन शक्ति र लोभका लागि मानिसहरूले आफ्नो मौलिकता र नैतिकतासमेत त्याग गर्न पछि पर्दैनन् भन्ने यथार्थ हो ।

चुनावी माहोलमा अहिंसक, साकाहारी र मृदुभाषी बनेको बाघको शैलीले बाहिरी छविको महत्वलाई प्रस्ट्याउँछ । कथाले वर्तमान राजनीतिमा बाहिरी लोकप्रियता र नाटकले कसरी सच्चाइ र आदर्शलाई ओभरलेमा पार्छ भन्ने कुरालाई तीव्र रूपमा चित्रण गरेको छ ।

चुनावका बेला सत्य र नैतिकता कसरी पछाडि धकेलिन्छ भन्ने कुरा कथामा स्पष्ट रूपमा व्यक्त छ । बाघ र चिकित्सकको मिलेमतोले नैतिकताको पतन र शक्तिको लागि अपनाइने अनैतिक उपायहरूको गहिरो आलोचना गरेको छ । यो कथा केवल एक राजनैतिक व्यङ्ग्य होइन, समाज र सत्ताप्राप्तिमा नैतिक मूल्यहरूको अवमूल्यनप्रति चेतावनी पनि हो ।

शक्तिको आडमा सत्य, नैतिकता र आदर्शको क्षयीकरण हुँदै गएको आजको यथार्थलाई प्रस्ट रूपमा उजागर गर्दै, कथाले पाठकलाई सोचन बाध्य बनाएको छ । बाघको विजयले केवल एउटा कथा भन्दा पनि गहिरो समाजशास्त्रीय र नैतिक सन्देश दिन्छ ।

अर्को लघुकथा सिस्टमले नेपाली समाजमा गहिरो रूपमा गाँसिएको भ्रष्टाचार, कार्यालयीन असमानता र अस्वस्थ कार्यसंस्कृतिलाई नजिकबाट उजागर गरेको छ । यस कथामा अङ्ग्रेजी शब्द 'सिस्टम'ले भ्रष्टाचार, अनियमितता र घूसखोरीको संरचनालाई प्रतीकात्मक रूपमा चित्रण गरेको छ । कार्यालयको दैनिक जीवन र कर्मचारीहरूको व्यवहारमार्फत यसले राजनीतिक प्रणालीमा भएका कमजोरी, अन्याय र अविश्वासलाई पाठकको सामु प्रस्ट्याएको छ ।

कथामा प्रयोग भएका संवादहरू पात्रहरूको मानसिकता र दैनन्दिन सङ्घर्षको निकट र जीवन्त लाग्छन् । सहकर्मीले घूसका लागि दबाव दिने संवादहरूको प्रयोग यस्तो छै :

“लाटै रछस् । कहाँबाट दिऊँ भन्ने प्रश्न नगर् (पृ. ९४)।”

जस्ता वाक्यहरूले पात्रको आन्तरिक द्वन्द्व मात्र होइन, कार्यालयीन सम्बन्धहरूमा रहेका असमानता र अन्यायको चित्र पनि प्रस्तुत गर्छन् । जागिर जोगाउन इमानदारी छोड्नुपर्ने बाध्यताले कर्मचारीहरूको आत्मसम्मान र नैतिकतालाई चुनौती दिन्छ ।

भ्रष्टाचार केवल एक व्यक्तिगत समस्या नभएर संस्थागत र सांस्कृतिक प्रणालीको रूपमा स्थापित भएको यथार्थ कथाले देखाउँछ । इमानदारीपूर्वक काम गर्न चाहने थोरै कर्मचारीहरू यस वातावरणमा मानसिक तनाव र सामाजिक दबावको सिकार भएका छन् । सेवाग्राही र इमानदार कर्मचारीहरू दुवै यस प्रणालीको शिकार बन्नपरेको परिस्थितिले हाम्रो प्रशासनिक प्रणालीको गम्भीर पक्ष उजागर गर्छ ।

जागिर खाएपछि अदबमा चल्नुपर्छ भन्ने सुनेकै होलास् । अहिले छैन भने मसित सापट लिएर दे । मलाई ब्याजसहित फिर्ता गर्नु ।”

“हुन्न । मैले लिएकै छैन ।” “मुला, मसित पैसा बढी भएर तँलाई दिन खोजेको हुँ ? भरखर पाएको जागिर जोगियोस् भनेर पो काम चलाइदिन खोजेको हुँ । नत्र भने पत्र तयार छ । जा बुझ् (पृ. ९४) ।”

यो कथा केवल समस्याको चित्रणमा सीमित छैन । यसले पाठकलाई समस्या समाधानतर्फ सोचन प्रेरित गर्ने प्रयास गर्दछ । व्यवस्थाको अनिवार्य परिवर्तन र समतामूलक प्रणालीको स्थापना कथाको केन्द्रबिन्दु बनेको छ । समाजमा भएका यस्ता समस्या र तिनले ल्याउने असरहरूको प्रभावशाली चित्रणले पाठकलाई केवल मनोरञ्जन मात्र होइन, गहिरो सामाजिक जिम्मेवारीको भावना पनि प्रदान गर्छ ।

अर्को लघुकथा गाँठी कुरोले सामाजिक-राजनीतिक सन्दर्भमा शक्ति संरचनाको विघटन र त्यसले समाजमा ल्याउने परिणामहरूको गहन चित्रण गरेको छ । यो कथाको मुख्य विशेषता भनेको मानव समाजका विभिन्न पक्षहरूलाई जनावरको प्रतीकात्मक चरित्रमार्फत प्रस्तुत गर्नु हो । कथा सिंहदरबारबाट सिंहको अपदस्थ भएको घटनाबाट सुरु हुन्छ । यो घटनाले समाजमा नेतृत्वको अभावले निम्त्याएको अराजकताप्रति इङ्कित गर्दछ ।

कथामा जनावरहरूको प्रयोग प्रतीकात्मक रूपमा गरिएको छ । सर्प, भ्यागुतो, अजिङ्गर, चिल र सिंहजस्ता जनावरहरू समाजका विभिन्न वर्ग, स्वार्थ समूह र तिनका भूमिका प्रतिनिधित्व गर्छन् । यिनका गतिविधिहरूले सत्ता र शक्तिको द्वन्द्व, अराजकताले समाजमा ल्याएको विघटन र कमजोर नेतृत्वको प्रभावलाई चित्रण गरेको छ ।

सिंहदरबारको रिक्तताले समाजमा शक्ति सङ्घर्ष चर्किएको छ, जहाँ सबै स्वार्थ समूहहरूले आआफ्नो भाग सुनिश्चित गर्न खोज्छन् । कथाको एउटा अंशमा एक पत्रकारले जनावरहरूको जमघट देखेर प्रश्न गर्छ:

“तपाईंहरू यहाँ खाने खाइने सबै एकजुट हुनुभा'छ । यसको रहस्य जान्न पाए हुन्थ्यो । तपाईंलाई थाहा छैन र पत्रकारज्यू ? सिंहदरबारबाट सिंह अपदस्थ भएको छ र सत्ता रिक्त भएको छ ।”

यो संवादले मात्र कथाको शक्ति संरचनाको विघटनको विषयवस्तु स्पष्ट पार्दैन, यसले अराजकताले समाजमा ल्याएको द्वन्द्व र अनिश्चिततालाई पनि झल्काउँछ । कथाले प्रतीकात्मक पात्र र तिनका क्रियाकलाप मार्फत व्यङ्ग्यात्मक तरिकाले नेतृत्वविहीनताको जोखिम र त्यसले समाजमा पार्ने दीर्घकालीन प्रभावहरूको बोध गराउँछ । गाँठी कुरोमा पाठकलाई शक्ति र नेतृत्वबिना समाज कस्तो बन्न सक्छ भन्ने गम्भीर प्रश्नको उत्तर खोज्न प्रेरित गर्दछ ।

यस सँगालोको प्रतिनिधि कथा मन्त्रीको मुस्कान हो जुन कथाले नेपाली समाजको राजनीतिक विसङ्गति, संवेदनहीनता र अवसरवादी प्रवृत्तिलाई सजीव रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । प्राकृतिक विपत्तिलाई सङ्कटा रूपमा नभई अवसरको रूपमा हेर्ने नेताहरूको मनोदशा र कार्यशैलीलाई कथाले व्यङ्ग्यात्मक रूपमा उजागर गरेको छ । कथामा देखाइएको तस्बिर नेपाली समाजको यथार्थसँग मेल खान्छ, जहाँ राहत वितरणदेखि लिएर विपत्तिको व्यवस्थापनसम्म व्यक्तिगत फाइदा खोज्ने मानसिकता हावी छ ।

कथामा उल्लेखित मन्त्रीको मुस्कान प्राकृतिक विपत्तिलाई पर्वका रूपमा चित्रण गर्ने उनीहरूको सोच र त्यहाँ गडेको भ्रष्ट व्यवस्थाप्रति तीव्र आलोचना हो ।

“प्रकृतिलाई धन्यवाद छ । यो त हामीलाई अर्को दसैं हो । अब अनुगमन, हवाई अवलोकन, राहत अनि के रे ? ल ल हेलिकप्टरको व्यवस्था गरिहाल्नुस् (पृ. ३५) ।”

जस्ता संवादले मात्र होइन, कथाभरि भरिएको व्यङ्ग्यले नेपालमा व्याप्त राजनीतिक अवसरवाद र असंवेदनशीलतालाई गहिरो रूपमा प्रहार गरेको छ ।

यो कथा नेपालको राजनीतिक संस्कार र यसको मूलभूत विसङ्गतिको दर्पण हो । प्राकृतिक विपत्तिपछि देखापरेका अनियमितता, व्यवस्थापनको कमी र व्यक्तिवादी सोचको प्रबलता यस कथाले चिरफार गरेको छ । राहतसामग्री वितरणमा नातावाद हावी हुनु, त्रिपालजस्तो आधारभूत सामाग्रीमै भ्रष्टाचार

हुने परिस्थिति अनि राजनीतिक नेतृत्वको गैरजिम्मेवारीपनजस्ता समस्याहरूले हाम्रो व्यवस्थाको स्खलनलाई उजागर गरेको छ ।

यस कथाले केवल राजनीतिक विसङ्गतिलाई मात्रै होइन, हाम्रो सामाजिक मानसिकता र नैतिक आधारभूत संरचनाको खण्डनलाई पनि प्रस्ट्याएको छ । यसले पाठकलाई गहिरो सोच बाध्य बनाउँछ कि प्राकृतिक विपत्तिले उजागर गर्ने मानवीय दुःखहरूलाई समाधान गर्नुपर्छ र त्यसको माध्यमबाट व्यक्तिगत लाभ खोज्न । मन्त्रीको मुस्कान नेपाली साहित्यमा राजनीतिक व्यङ्ग्यको एउटा प्रभावशाली कडी हो ।

उपचार कथाले नेपाली समाजमा व्याप्त मानसिक समस्याहरू, पदलिप्सा र सामाजिक सञ्जालको दुरुपयोगजस्ता विषयहरूलाई निकै गहिरो तरिकाले प्रस्तुत गरेको छ । यसले व्यक्तिको व्यक्तिगत आकांक्षा, सामाजमा मिडियाको प्रभाव र समाजमा देखिएको प्रतिस्पर्धात्मक मानसिकतालाई हास्य र व्यङ्ग्यको माध्यमबाट उजागर गरेको छ । पद र प्रतिष्ठाको मोहले मान्छेहरूलाई व्यक्तिगत र मानसिक रूपमा कति ठूलो प्रभाव पार्न सक्छ भन्ने कुरा कथाले अत्यन्तै प्रस्ट रूपमा देखाएको छ ।

नेपाली समाजमा पद र प्रतिष्ठालाई पहिचानको रूपमा लिने प्रवृत्ति मौलाउँदै गएको छ । व्यक्तिहरू आफूलाई समाजमा महत्वपूर्ण देखाउन सामाजिक सञ्जालजस्ता माध्यमहरूको अन्धाधुन्ध प्रयोग गरिरहेका छन् । यो प्रवृत्तिले व्यक्तिगत जीवनलाई मात्र नभएर सामूहिक चेतनामा समेत गहिरो प्रभाव पारेको छ । पुँजीवादको प्रभावले मान्छेहरूलाई अत्यधिक व्यक्तिवादी बनाएको छ । जसरी पनि प्रतिष्ठा कमाउने ध्याउन्नमा लाग्दा उनीहरूको नैतिकता र मानसिक स्वास्थ्य दुवैलाई गम्भीर असर परेको छ ।

कथामा वर्णित पात्रहरूको सङ्घर्षले समाजको यथार्थलाई झल्काउँछ । उदाहरणका लागि, श्रीमतीको संवादले मात्र पनि एउटा परिवारले पद र प्रतिष्ठाका लागि गरेको सङ्घर्ष र त्यसबाट सिर्जित पीडाको चित्रण गर्छ ।

श्रीमतीले गहभरि आँसु पाउँ भनिन्, “हप्ता दिन भो । वहाँलाई मन्त्री हुने ठूलो धोको थियो । त्यसका लागि खुब धाउनुभो । ठाउँ ठाउँमा मान्छे लाउनुभो । जे भने पनि गर्ने बाचा गर्नुभो । खर्च पनि मस्त गर्नुभो ।” (पृ. २०)

यस वाक्यले पदलिप्साको चरम सीमा देखाउँछ, जहाँ व्यक्ति आफ्नो प्रतिष्ठाको लागि समाज र परिवारप्रति उत्तरदायी भूमिका बिसन्ध । त्यसैले, उपचार कथा केवल मनोरञ्जनात्मक नभएर चेतनामूलक पनि छ । यसले मानिसलाई आफ्नो आकाङ्क्षाहरू र सामाजिक स्वीकृतिप्रतिको अतिशय मोहलाई पुनः मूल्याङ्कन गर्न प्रेरित गर्छ । कथाको अन्तर्निहित हास्य र व्यङ्ग्यले पाठकलाई गम्भीर सामाजिक प्रश्न उठाउन सघाउँछ ।

निष्कर्ष

नेपाली साहित्यमा लघुकथाले महत्वपूर्ण स्थान ओगटेको छ जसले सङ्क्षिप्त र खँदिलो शैलीमा समाजका गम्भीर विषयवस्तु उजागर गर्न सफल भएको छ । पछिल्ला दिनहरूमा लघुकथाले नयाँ उचाइ हासिल गर्दै प्रभावशाली विधाका रूपमा स्थान बनाएको छ । कपिल लामिछाने नेपाली लघुकथालेखनका एक उल्लेखनीय स्रष्टा हुन् । उनका पाँच लघुकथासङ्ग्रहहरूले उनको सिर्जनात्मक पहिचानलाई दृढ पारेका छन् । *मन्त्रीको मुस्कान* उनको पछिल्लो सङ्ग्रह हो जसमा ५५ लघुकथाहरू समेटिएका छन् । यस सङ्ग्रहले नेपाली समाजमा व्याप्त राजनीतिक विसङ्गति, भ्रष्टाचार र सामाजिक अन्यायको गहिरो चित्रण गरेको छ । यस सङ्ग्रहका अधिकांश कथाहरूले राजनीति र

सामाजिक संरचनाभित्रको अराजकतालाई उजागर गरेका छन् । कथाहरूमा नेताहरूको स्वार्थपूर्ण व्यवहार, भ्रष्टाचार, मूल्यवृद्धि र जनजीवनप्रति उनीहरूको उपेक्षा मुख्य विषय बनेका छन् । राजनीतिक विसङ्गतिहरूको पृष्ठभूमिमा कथाहरूको विवेचना गर्दा सत्ता, सामाजिक सङ्घर्ष र जनताको असन्तोषलाई गहिरो रूपमा बुझ्न सकिन्छ । विशेषतः *पिँजडामा* स्वतन्त्रताको महत्व र लकडाउनको मानसिक प्रभावलाई बालिकाको दृष्टिकोण र पिँजडामा थुनिएको सुगाको प्रतीकात्मक कथासँग जोडिएको छ । यसले मानवमात्र नभई सम्पूर्ण जीवको स्वतन्त्रताको आवश्यकता दर्शाउँछ । *बाघको विजय* कथाले राजनैतिक छलकपट, बाहिरी देखावटीपन र शक्तिप्राप्तिका लागि नैतिकताको बलिदानलाई व्यङ्ग्यात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । बाघले कृत्रिम गिजाको सहारा लिएर आफूलाई अहिंसक देखाउने घटनाले वर्तमान राजनीतिमा सत्ताको लागि अपनाइने असत्य उपायको गहिरो आलोचना गरेको छ । *सिस्टम* कथाले कार्यालयीन भ्रष्टाचार र असमानताको गहिरो व्याख्या गरेको छ । यसले इमानदारीपूर्वक काम गर्न चाहने कर्मचारीहरूको सङ्घर्षलाई जीवन्त रूपमा चित्रण गरेको छ । अराजकताको सिद्धान्तमा आधारित यस विश्लेषणले राजनीतिमा देखापर्ने जटिलता, भ्रष्टाचार र सामाजिक विकृति व्याख्या गरेको छ । यस प्रकृतिको चिन्तनले भूमण्डलीकृत समाजलाई भन्नै जटिल बनाउँदै राजनीतिक विसङ्गतिलाई प्रश्रय दिएको परिप्रेक्ष्यमा लामिछानेका कथाहरूको विषयवस्तुसँग सम्बन्ध देखिन्छ । *मन्त्रीको मुस्कान* लघुकथासङ्ग्रह केवल एक सङ्ग्रह मात्र नभई नेपाली समाजको वर्तमान यथार्थ र राजनीतिक सन्दर्भको ऐनाको रूपमा देखिएको छ । यसले समाजका विकृतिहरूलाई मात्र उजागर गरेको छैन परिवर्तनको पक्षमा आवाज पनि बुलन्द गरेको छ । लामिछानेको सशक्त लेखनले नेपाली लघुकथालाई अभ्र परिष्कृत बनाउँदै यसको विधागत उचाइलाई नयाँ आयाम दिएको छ ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची

- पोखरेल, ईश्वरीप्रसाद (२०७८), 'समकालीन साहित्यमा नेपाली लघुकथाको प्रभाव', *कलादर्पण* :२, बुटवल: बुटवल बहुमुखी क्याम्पस ।
- लामिछाने, कपिल (२०८०), *मन्त्रीको मुस्कान*, काठमाडौं: भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- शर्मा, मोहनराज (२०५८), *कथाको विकासप्रक्रिया*, (ते.सं.), ललितपुर: साभा प्रकाशन ।
- श्रेष्ठ, दयाराम (२०७२), "लघुकथाको आयामिक सौष्ठव", *मधुपर्क*, पूर्णाङ्क ५५५, पृ. ६-७ ।
- Levy, D. L., & Alvesson, M. (Eds.). (2002). *Chaos and politics: Globalization and the international political economy*. Edward Elgar Publishing.
- Kiel, L. D., & Elliott, E. (Eds.). (1996). *Chaos theory in the social sciences: Foundations and applications*. University of Michigan Press.